

Vera Blažević, Karlo Kobaš

O JEZIKU S MARKOM SAMARDŽIJOM

Marko Samardžija jedan je od najpoznatijih suvremenih jezikoslovaca. Njegov svestrani i predani znanstveni rad urodio je velikim brojem bibliografskih jedinica, među kojima su: deset knjiga i jedan gimnazijski udžbenik iz leksikologije, stotinjak znanstvenih i stručnih radova iz povijesti hrvatskoga standardnoga jezika, hrvatske leksikologije i leksikografije, o valentnosti hrvatskih glagola te o proučavateljima hrvatskoga jezika. Istaknuo se i u uredništvu, priredivši za izdavanje znatan broj pretisaka i izbora iz djela hrvatskih filologa i jezikoslovaca druge polovice XIX. i XX. stoljeća.

Marko Samardžija rođen je 2. rujna 1947. godine u Vođincima kod Vinkovaca u kojima je pohađao i osnovnu školu. Srednju je školu završio u Vinkovcima, nakon čega odlazi u Zagreb na Filozofski fakultet na studij Hrvatskoga jezika i književnosti i Filozofije te započinje svoje znanstveno djelovanje na području hrvatskog jezika. 1977. godine obranio je magistarski rad iz stilistike, a 1986. godine doktorsku disertaciju iz sintakse.

Promotrimo li dosadašnji znanstveni rad Marka Samardžije, nailazimo na uistinu zavidan broj dužnosti i priznanja. Svoj jezikoslovni rad započeo je još kao student objavljivanjem jezikoslovnih radova u studentskom jezičnom časopisu. Njegovu znanstvenom ostvarenju pripomoglo je i to što je 1973. godine izabran za asistenta na Katedri za hrvatski književni jezik Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. 1992. godine biva izabran za izvanrednoga profesora na toj katedri, a ujedno tom godinom započinje i njegovo predsjedanje tom katedrom, koje se nastavilo sve do 2002. godine. Bitno je istaknuti i njegovu organizacijsku ulogu i sudjelovanje na nizu stručnih i znanstvenih skupova i kongresa u Republici Hrvatskoj i izvan nje, a ne možemo zanemariti ni činjenicu da je bio voditelj radne skupine za izradu Nastavnog plana i programa iz hrvatskog jezika za gimnazije, četverogodišnje i trogodišnje strukovne škole te za osnovnu školu. Od bitnijih čelnih dužnosti možemo još istaknuti da je u razdoblju od 2000. do 2001. godine bio na mjestu ravnatelja Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Posebno je po-

trebno naglasiti i njegov znanstveni rad na području slavistike. Naime, Marko Samardžija član je Međunarodne komisije za slavenske književne / standardne jezike od 1995. godine, a od 2003. godine i predsjednik Hrvatskog slavističkog odbora. Danas Marko Samardžija ima status redovitog sveučilišnog profesora u trajnom zvanju na Katedri za hrvatski književni jezik Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Od 1982. godine s obitelji živi u Zaprešiću.

Što mislite o odnosu jezika i politike, kako je promjena vlasti povezana s promjenom jezika i jezičnih normi?

Ako se riječ *jezik* u pitanju odnosi na standardni jezik, onda bi se moglo navesti obilje primjera za izravno utjecanje politike na jezik. Uostalom, u naše dane u hrvatskom se susjedstvu žarko nastoji oko oblikovanja i afirmacije dvaju novih slavenskih standardnih jezika. S kakvim uspjehom – to ćemo vidjeti. Ako su spomenuti primjeri, možda, *netipični*, ipak ostaje činjenica da politika iz raznih razloga često *zapinje* za jezik, a iz nedavne vlastite prošlosti dobro se razaznaje da ti njezini razlozi ili poticaji najčešće nisu *plemenite* nego pragmatične naravi. Otprilike: kad se već ne možemo podičiti uspjesima npr. na gospodarskome polju, dobro dođe i (samo)hvala o uklanjanju kakva sićušnog nesporazumka u jeziku ili oko njega. Uostalom, daleko od toga da je to nekakav naš *specijalitet*. Svaki je (standardni) jezik i lingvistički i sociolingvistički fenomen, a ono *socio eo ipso* uključuje uvijek i političko.

Kako biste definirali jezičnu politiku, teži li svaka vlast oblikovanju vlastite jezične politike? (Je li to nužno loše? Koliko je važno da se ona ne stvara daleko od očiju javnosti ili zakonima koji govornike ograničavaju i kažnjavaju?)

Jezična je politika, zajedno s jezičnim planiranjem, naziv koji se u sociolingvistici pojavio prije četrdesetak godina, za što je zaslužan Einar Haugen (v. njegovo djelo *Language conflict and language planning* objavljeno 1966.). Jezičnu se politiku obično definira kao *skup racionalnih i uglavnom institucionalnih postupaka kojim neko društvo utječe na jezične oblike javne komunikacije i na formiranje svijesti svojih sudionika o tim oblicima* (Dubravko Škiljan). Premda se i danas mnogi užasavaju nad upotrebom takvih naziva u (socio)lingvistici, iz definicije je razvidno da je jezična politika kao *oblik društvene prakse* postojala mnogo prije negoli je nastao naziv za nju. Svrnimo pogled u hrvatsku prošlost da bismo naveli bar tri primjera: Jezična je politika kad hrvatski nunciji (zastupnici) god. 1790., opirući se nagoviještenoj mađarizaciji, brane latinski jezik kao hrvatsko *municipalno* (stečeno) pravo. Jezična je politika kad Hrvatski sabor u dva navrata, u listopadu 1847. i u ljeto 1848., proglašava hrvatski jezik *diplomatičkim* (službenim) jezikom u Trojednici. Jezična je politika i kad se u Hrvatsko-ugarskoj nagodbi god. 1868. čak pet članaka (od 72) posvećuje službenoj uporabi hr-

vatskoga (što, usput, nije spriječilo niz hrvatsko-mađarskih političkih sporova s jezikom u pozadini). Za jezičnu je politiku, i za jezično zakonodavstvo uopće, važno da se ne oblikuje daleko od javnosti, na tajnim sastancima u centralnim i nalik im komitetima, kao što je u nas bilo ne tako davno, nego da se artikulira javno, u demokratskoj proceduri, kao što je to u zemljama koje u tome imaju dugu tradiciju (poput Francuske, na primjer). Težište joj, također, ne bi trebalo biti na kaznama, iako one prate provedbu većine zakona, nego u poticanju mjera za zaštitu jezika i razvijanju svijesti o koristi takvih nastojanja. Jer, iz činjenice da je važno sporazumjeti se nikako ne slijedi da je manje važno kako je uređen znakovni sustav kojim se sporazumijevamo.

Koliko je važna državna razina u rješavanju određenih jezičnih i pravopisnih pitanja? (Što mislite o formiranju Vijeća za normiranje hrvatskoga standardnog jezika?)

Kad je posrijedi hrvatska jezična zajednica i njezin standardni jezik, sve mjere jezične politike morale bi se donositi na razini Republike Hrvatske kao nacionalne države hrvatskoga naroda, a obvezivati sve pripadnice i pripadnike hrvatske jezične (i etničke) zajednice neovisno o tome gdje žive i koji im je materinski idiom – upravo onako kako se npr. svi govornici mađarskoga služe mađarskim standardnim jezikom živjeli u Republici Mađarskoj ili izvan nje (u Slovačkoj ili Rumunjskoj, u Gradišću ili Vojvodini, u Laslovu ili Bilju).

Kako usuglasiti Vijeće, koliko je u tome važna podrška Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa te javnosti?

Za politiku Vijeće za normiranje hrvatskoga standardnog jezika vrlo je elegantno i bezbolno rješenje: daš kroatistima i uopće jezikoslovcima da raspravljaju i donose zaključke, ali zadržiš pravo donošenja odluka. A za odluke se u pravilu bira politički pogodan trenutak: obično je to ona godina kad nisu izbori za Sabor, ili ona godina kad se ne bira predsjednika Republike, ili ona godina kad nisu lokalni izbori, ili ona godina... Za struku to nije neki osobiti pomak jer nisam zapazio da je radom Vijeća uklonjen ili prevladan ijedan krupniji konceptijski nesporazum u području hrvatskoga standardnog jezika i njegova pravopisa. Svojedobno sam bio član nekoliko sličnih, također ambiciozno zasnovanih povjerenstava u kojima sam, siguran sam, uspješno dangubio, kao što sam već jednom izjavio. Ali, posve je moguće da s aktualnim Vijećem doživimo i kakvo *stvarno ugodno* iznenađenje.

Smatrate li hrvatski jezik prenormiranim? Provodi li se određeno nasilje nad jezikom dok, istovremeno, govorna praksa svjedoči o suprotnom (ponajprije sredstva javnog oglašavanja)?

Tezu o navodnoj prenormiranosti hrvatskoga jezika ustrajno promiču i podgrijavaju uglavnom oni koji iz različitih razloga nisu u potpunosti ovladali jezikom kojim pišu (i od toga žive) pa misle da će taj nedostatak uspješno otkloniti gromkim zagovaranjem, pazi sad!, demokratizacije hrvatskoga i afirmacijom tzv. spontanoga govora. Pritom se, vjerojatno ne slučajno, zaboravlja da se svakim standardnim jezikom, *pa i vlastitim*, uspješno ovladava samo na jedan staromodan i naporan način: učenjem. Ako je igdje korisno spomenuti poučnu narodnu izreku da bez muke nema nauke, onda je to baš ovdje. Kad se pak pokaže da neko od u hrvatskome kodificiranih rješenja u praksi *ne funkcionira*, treba ga dogovorno zamijeniti prihvatljivijim. Desetljećima je veza prijedloga *za* i infinitiva proglašavana inojezičnim utjecajem i pogrešnom, a današnji govornici hrvatskoga (neki, doduše, i prečesto) upotrebljavaju je kao da je oduvijek bila pravilna.

Kako globalizacija utječe na hrvatski jezik? (Što za hrvatski jezik znači ulazak Hrvatske u Europsku uniju? Što mislite o sveprisutnosti tuđica, posebno anglizama, u današnje vrijeme?)

Globalizacija je, prepričavam definiciju iz jednoga suvremenog leksikona, inicijalno gospodarski proces koji uzrokuje djelovanje svjetskog sustava i, s tim u vezi, uspostavu gospodarske, političke, kulturne i informatičke povezanosti na globalnoj razini. Taj se proces razmahao s padom komunizma potkraj osamdesetih godina XX. stoljeća. Utjecaj se globalizacije (koja je još 1996. bila jedna od riječi godine u njemačkome jeziku) u području jezika najjasnije očituje u poticanju *jezičnog imperijalizma* s (američkim) engleskim kao jedinim tzv. svjetskim jezikom čijem su vrlo snažnu utjecaju izravno izloženi mnogi (*svi*) suvremeni standardni jezici. Budući da tom utjecaju engleskoga pogoduju mnogi čimbenici, od političkih i gospodarskih do snažnoga razvoja sredstava javnoga priopćavanja, s anglizmima na kraj teško izlaze i jezici s puno bolje organiziranim obrambenim sustavom od (zapravo nepostojećega) hrvatskoga zbog čega je naše dosadašnje hrvanje s anglizmima i, uopće, s utjecajem engleskoga uglavnom neuspješno. Upravo taj naš neuspješan *boj* s anglizmima pokazuje da vijeća, povjerenstva, odbori i komisije nisu pravi put u osjetljivu poslu koji se zove normiranje hrvatskoga jezika, jer je i kultiviranje oblik normiranja.

O tome pak što će hrvatskomu uskoro priskrbiti Europska unija, danas još možemo samo nagađati. Ako je suditi po tzv. malim jezicima zemalja koje su već u Uniji (mislim ponajprije na baltičke jezike i malteški, a od slavenskih na dva južnoslavenska: na bugarski i hrvatskomu susjedni slovenski), izazovi nikako nisu maleni, a uspjesi su vrlo neizvjesni. Tko, na primjer, može danas reći, ili bar pretpostaviti, kakav će trag u hrvatskome ostaviti činjenica da će u EU biti tek jedan od jezika na koji će se samo prevoditi (s engleskoga, francuskog ili nekoga trećeg jezika, svejedno)?!

Član ste Međunarodne komisije za slavenske književne / standardne jezike. Možete li reći kako se ostali slavenski jezici nose s tuđicama?

Najkraće rečeno: različito. Ostavimo li postrani one slavenske jezike koji se nalaze u očitu *jezičnome pomaku* (oba lužičkosrpska, kašupski) ili se još bore za normalan status službenoga jezika (bjeloruski), možemo reći da po odnosu prema posuđenicama postoje četiri skupine slavenskih jezika: 1. jezici s dobro organiziranom zaštitom (npr. slovenski), 2. jezici s jezičnim zakonima (slovački, poljski), 3. jezici koji se s posuđenicama bore s promjenjivim uspjehom (npr. češki, bugarski, hrvatski) i 4. jezici za koje se čini da su *odustali* (npr. makedonski). Premda nije Bog zna kakva utjeha slušati i znati da se i drugi suočavaju s istim problemima poput nas, ipak je korisno poznavati iskustva drugih jezičnih zajednica kako s njihove poučnosti, tako i zbog toga jer nam mogu prištedjeti podosta truda u planiranju naših nastojanja.

Kako komentirate posezanje jezikoslovaca za zastarjelicama, oživljenicama i novotvorenicama u današnje vrijeme? Kada je to opravdano?

Pasivni je leksik hrvatskoga jezika jedan od triju dijelova njegova leksičkog podsustava, i to njegov najveći i najbogatiji dio. On je poklad, riznica leksičkoga bogatstva hrvatske jezične zajednice. Posezati za tim blagom posve je legitiman postupak, samo što onaj koji poseže za arhaizmima, zastarjelicama ili knjiškim leksemima (bio on pjesnik, jezikoslovac ili novinar) mora imati na umu nerijetko vrlo jaku stilsku obilježenost tako odabrane riječi (odabranih riječi) zbog čega je ona distribucijski *hendikepirana* jer se može uklopiti u znatno manji broj konteksta. Oživljenice nisu u pasivni leksik prešle *prirodnim zastarijevanjem*, nego izvanjezičnom (političkom) prisilom u vrijeme kad su smetale jezičnomu jedinstvu i dobro je što ih se bar dio od devedesetih godina vratio u aktivni leksik. Konačno, novotvorenice su jedan od načina obogaćivanja leksika u svakome jeziku, samo što je kod nas, od vukovaca, naovamo stvarana negativna predodžba o njima. Pa se slabije upućenu moglo često činiti kako Hrvati, usukani kakvi već jesu, desetljećima i stoljećima ne rade ništa drugo nego samo *kuju* riječi. Taman posla!

Što mislite o mogućnosti uvođenja nastave hrvatskoga jezika na sve fakultete svih sveučilišta u Republici Hrvatskoj? Smatrate li da je dobro poznavanje hrvatskoga jezika obvezan atribut akademskog građanina?

Dogodi li se uistinu da hrvatski bude uveden na sve fakultete, bit će to najrječitije priznanje da nešto nije u redu s poukom hrvatskoga u osnovnoj i srednjoj školi! Jer da je ta pouka (nastava) u redu, valjda bi mladi ljudi na studij stizali opismenjeni, jedino što bi im vjerojatno trebalo nešto pouke o nazivlju struke koju su odlučili studirati. Ili možda netko od suvremenika

misli da će prisilnim učenjem hrvatskoga na fakultetima, a zapravo kažnjavanjem studentica i studenata za eventualne nečije tuđe propuste, moći jednom s ponosom reći kako je tako pomagao hrvatskomu? Hvala na takvoj pomoći! Usput, već smo jednom imali pokušaj da se hrvatski (*u funkciji struke*) uvede na fakultete i znamo kako je sve nakon dvije-tri godine *slavno* propalo. Čemu ustrajavati na učenju na vlastitim pogreškama?

Napisali ste nekoliko knjiga o jezičnoj situaciji u NDH. I posljednja je knjiga – Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u NDH iz 2008. godine posvećena tom osjetljivom razdoblju za hrvatski jezik. Možete li reći nešto više o nastanku istih?

Knjiga *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* koju je prošle godine objavila Hrvatska sveučilišna naklada iz Zagreba s jedne je strane nastavak dviju knjiga koje sam o istoj problematici u istome razdoblju objavio u početku devedesetih godina, a s druge je strane zaključak istraživanja započetih još potkraj osamdesetih godina prošloga stoljeća. O tom se relativno kratkom, a važnom odsječku povijesti hrvatskoga jezika i njegova pravopisa desetljećima znalo vrlo malo, govorilo nevoljko, a neistine se proizvodile i iznosile *u naramcima* (podsjećam samo na ismijavanje navodnoga pretjeranog *kovanja* novih riječi što je oprimjerivano nadriduhovitim kovanicama kao što su *okovratni dopupnjak, glasnomrdni slikomig* ili *okopasni pantalodržac!*). Kako sam svoja istraživanja započeo na izmaku bivše države, a nastavio u vrijeme Domovinskoga rata kad je Nacionalna i sveučilišna knjižnica bila na nekoliko mjesta, a dio meni bitne građe iz sigurnosnih razloga nedostupan, u mojim prvim knjigama nedostaje dosta toga važnog za što sam znao da postoji, ali do njega nisam mogao. Kad se stanje promijenilo, a NSK uselila u novu zgradu i objedinila svoje fondove, nastavio sam istraživanje i priredio knjigu o kojoj me pitate. Knjiga ima pet dijelova: 1. opsežnu uvodnu studiju, 2. opsežan izbor iz propisa onodobnoga jezičnog zakonodavstva, 3. reprezentativan izbor od pedesetak tada objavljenih kroatističkih članaka, 4. tri pretiska (među njima i brošure *Za pravilnost i čistoću hrvatskog jezika* objavljene u početku 1945. kad su partizanski *oslobodioci* bili nadomak Osijeku!) i 5. sve (službene) jezične savjete Hrvatskoga državnog ureda za jezik (koji je 1942. preimenovan u Ured za hrvatski jezik). Kako sam 2001. u *Stoljećima hrvatske književnosti* portretirao glavninu hrvatskih vukovaca (Franjo Iveković, Ivan Broz, Tomo Maretić, Vatroslav Rožić, Milan Rešetar, Dragutin Boranić) i njihovu djelatnost od osamdesetih godina XIX. stoljeća do god. 1918. (prekoračivši tu granicu iz razumljivih razloga), preostalo je prikazati još hrvatsko jezično stanje između 1. prosinca 1918. i 9. travnja 1941. Nadam se (Bože, daj zdravlja!) da će se uskoro pojaviti i ta knjiga. Ali, prvo treba skočiti, a *hop* će se već nekako reći. Ili: o tom – po tom.

Postoji li neki jezikoslovac iz hrvatske jezične povijesti koji Vam je uzor u znanstvenom radu?

Nema odgovora jer ne bi odgovor bio i neočekivan i predug!

Sudjelovali ste na znanstvenom skupu Šokačka rič u Vinkovcima na kojemu Vam je uručena Nagrada za znanstveni doprinos hrvatskomu jezikoslovlju. Priznajemo da nas to, kao osječke studente, raduje! Rođeni ste Slavonac, u Slavoniji ste i odrasli, koliko je to utjecalo na Vaš daljnji život i rad?

Drago mi je što moje sudjelovanje na *Šokačkoj riči*, uključujući i podršku tomu *projektu* s jasnom zavičajnom orijentacijom, ne prolazi nezapaženo, kao što bi mi bilo drago da se slično dogodi i sa zauzetošću oko *Dana Julija Benešića* koji će se ove godine održati deveti put oko blagdana sv. Ivana Kapistranskoga, zaštitnika Iloka. Premda nisam dijalektolog, ipak nešto truda ulažem u očuvanje i proučavanje (ili: u očuvanje proučavanjem) hrvatskih nestandardnih idioma koji *naočigledce* nestaju ne samo u mome slavonskom zavičaju nego na cijelome hrvatskom jezičnom prostoru. Hoće li im, i koliko, pomoći to što najugroženije mjesne govore i grupe govora Ministarstvo kulture Republike Hrvatske u novije vrijeme zaštićuje kao *nematerijalno kulturno dobro*, teško je reći. Svakako držim da sam višestruko (nacionalno, stručno, ljudski, zavičajno) obvezatan pomoći svugdje gdje ocijenim da je moja stručna pomoć potrebna i(li) dobrodošla.